

«Традиційність–модерність» культури: макрорівень та мікрорівень соціальних взаємодій

Рассмотрены основные оппозиции обществ с традиционной и современной культурой. Отмечена связь этих оппозиций с культурным кодом на микроуровне и макроуровне социальных взаимодействий.

Ключевые слова: традиционность, современность, Восток, Запад, культурный код.

Розглянуто основні опозиції суспільств із традиційною та модерною культурою. Відмічено зв'язок цих опозицій із культурним кодом на макрорівні та мікрорівні соціальних взаємодій.

Ключові слова: традиційність, сучасність, Схід, Захід, культурний код.

The main oppositions of societies with traditional and modern culture are considered. The connection between these oppositions with the cultural code is noted at the micro and macro levels of social interactions.

Keywords: traditional nature, modernity, East, West, the cultural code.

Ташенко Анна Юрївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Одна з найбільш обговорюваних тем у рамках дискусій щодо взаємодій культур та цивілізацій – вісі опозицій макрорівневих суб'єктів: наскільки правомірно в Новітній час вести мову про звичні опозиції на кшталт «багата Північ і бідний Південь, цивілізований Захід і відсталый Схід» чи навіть триад на їх основі? які нові критерії поділу претендують на увагу науковців як значущі? на чому ґрунтуються нові та неподолані старі конфлікти, і як їх подолати, якщо це взагалі можливо? Макроконструкти водночас відсилають нас і до першопочатків становлення та потреби самовизначення людей: «Повне неприйняття відмінності і страх перед іншим мають глибоке коріння в людській історії. Одна з життєвоважливих, релевантних опозицій в суспільстві – це відношення «ми» і «вони». Таке ставлення сформувалося раніше, ніж гуманістичне діалогове ставлення «Я»–«Ти»» [1], і до відмінностей культур, ще більш явно підкреслених у процесі глобалізації, котрі врешті-решт проявляють себе на мікрорівні взаємодій: «...духовно-культурна сфера життя глобалізованого суспільства пов'язана зі зміною не тільки культурних феноменів («систем ідей» 1) [зноска 1 – Поняття «ідея» тут трактується в широкому сенсі. У цьому випадку ідеями можна назвати, наприклад, переконання, цінності, традиції, ідеали і тому подібні феномени], але і свідомості дотичних з ними індивідів. Зв'язок цей здійснюється через трансформацію «генетичного коду» культури 2 [зноска 2 – Під генетичним кодом культури в даному випадку розуміється програма актуалізації смислів, норм і цінностей, що склалася в рамках певної культурної традиції], формуючого домінуючі установки, котрими належні до даної культури люди керуються у своїй поведінці в ході комунікації з іншими людьми» [2]. Проте які межі найвідчутніші на сьогоднішній день?

Детально пояснює складності макроподілу М. Громов: «Візьмемо, наприклад, широко використовувану схему «Росія–Схід–Захід», в якій три її складники можна переставити в іншому порядку... Замість Росії сюди можна вставити Україну, Білорусь, Польщу, Казахстан, Туреччину та багато інших країн (були часи, коли в такому ракурсі розглядали навіть уже відсутню нині НДР, східну частину Німеччини, розташовану в центрі Європи, але сателіта СРСР), які тією чи тією мірою перебувають між двома великими світами – Сходу і Заходу... Захід, якщо під ним розуміти європейську цивілізацію, включає в себе і православну Грецію, і католицьку Польщу, і протестантську Швецію, з якими у Росії існують багатоміжні різноманітні відносини. Що стосується Сходу, то він – від дещо європеїзованої Туреччини до двох Корей та Японії – є ще більш багатоліким. І якщо, інтерпретуючи вітчизняну історію, під Заходом ми найчастіше маємо на увазі романо-германську цивілізацію, то яку ми маємо на увазі під Сходом: кочові народи південних степів, монголів, ординців, середньоазійців, китайців?» [3, с. 30-31]. Тож автори, не відмовляючись від використання класичних категорій, водночас намагаються показати їх неповноту та конкретизувати їх у нових координатах.

Наприклад, В. Лекторський притримується думки, що, з огляду на потужний розвиток Сходу та Півдня у плані науки та технологій, поділ культур слід здійснювати за відповідністю властивостям «суспільства знань» (див.: [3, с. 9]). Е. Гіденс, О. Суший та В. Лубська – за «фундаменталізмом» на противагу «космополітичній толерантності» (див.: [4, с. 215; 5]), оскільки, за виразом Гіденса, традиції не зникають, а розквітають і квітнуть всюди у змінених формах, тому що їх дотримують все менш традиційним способом. В. Федь нагадує про асиметричність позицій корінних та некорінних культур, завойовницьких або завойованих: «У більшості випадків домінуючу роль у діалозі етнокультур (у межах однієї держави) відіграє культура корінної («титольної») нації. Уточнюємо: у більшості випадків. Не можна уявити собі, щоб Франція послуговувалася якоюсь культурою з народів Африки чи Азії. Натомість у завойованих країнах (тією ж Францією) проводили дуже витончену роботу щодо впровадження через засоби масової комунікації культурологічні артефакти, освіту, структуру керівництва культурної політики і щодо започаткування нової мовної культури» [6, с. 149]. Л. Васильєв, Д. Маузі, Д. Пантіч, А. Маргері, Б. Єрасов, Л. Вшивцева (див.: [7]) розглядають «традиційність» на противагу «сучасності», що передбачає конкуренцію між свободою та рівністю, колективізмом та індивідуалізмом, ксенофобією та відкритістю до світу, толерантністю та нетолерантністю тощо. Останнє розмежування є більш комплексним, ніж попередні, однак і більш суперечливим.

Одним із авторів, що детально розмежував «традиційність» та «сучасність», прямуючи дослідницьким шляхом від мікро- до макрорівня соціальних взаємодій, є О. Гросбард – він запропонував цей поділ крізь призму свого розуміння культурних кодів як способів мислення, що мають ознаки однієї з двох основних культур: або модерної (індивідуалістичної), або традиційної (колективістської). Географічним осередком першої він називає Північну Європу і Північну Америку, а другої – Східну Азію, Китай, Японію, Індію, Південну Америку, Африку, арабський світ і Східну Європу. Однак географічний осередок є лише очевидною опорою, в той час як традиційність та модерність залежать від ціннісних орієнтацій старших та молодших поколінь: «Арабська вибірка, що включала студентів-педагогів зі ступенем бакалавра гуманітарних наук, скоріше за все буде відображати ті верстви населення в арабському секторі, що мають виражену індивідуалістично-західну орієнтацію. Єврейська вибірка, що складалася зі студентів-педагогів, аспірантів-педагогів та учнів у академічно-орієнтованій вищій школі, майже напевно відображає верстви населення із більш вираженою західно-індивідуалістською орієнтацією, ніж має в середньому єврейське населення Ізраїлю... Слушно було б припустити, що арабський сектор у Ізраїлі в середньому орієнтується на традиції та колектив навіть більше, ніж це помітно у дослідженні. Більше того, якщо ми будемо рухатися далі – до західного берегу річки Йордан і Сектору Газа – у тих палестинців, які мали менше контактів із західним світом, ми, безсумнівно, помітимо набагато сильніше традиційно-колективістське мислення. І можна припустити, що навіть далі, в арабських країнах, існує ще вищий рівень традиційно-колективістського мислення» [8, р. 74-76].

Змінити мислення або «зламати культурний код», за Гросбардом, можливо – це означає зрозуміти причини виховання у майбутніх членів суспільства тих чи інших рис характеру та бажаних властивостей (дуже узагальнено кажучи, бути *self-focused* або *other-focused*, незалежним чи інтегрованим). Обравши «якісну» стратегію дослідження, що поєднала у собі риси спостереження, інтерв'ю та експерименту, Гросбард запропонував п'ять універсальних біполярних шкал, за допомогою яких можна визначити приналежність його учасників до традиційної чи модерної культури:

1. «Титул спорідненості» (*relative title*) vs. власне ім'я. За цим пунктом автор пропонує розрізняти міру узагальнення у звертаннях членів сім'ї одне до одного: ознакою традиційного суспільства будуть звертання за так званими «титулами спорідненості»: «батьку», «мамо», «сине мій», «донько моя», «брате», «сестро», «мій чоловік», «дружино моя» тощо, а модерного – звернення за особистими іменами. Власне ім'я покликане наділяти людину відчуттям унікальності та відокремленості від оточуючого середовища, а «титул спорідненості» – підкреслити роль у групі і не порушувати існуючі відносини.

2. Команди vs. ввічливість (у сім'ї). Ознака модерного суспільства – використання батьками слів ввічливості, насамперед «будь ласка» та «дякую», у розмові зі своїми дітьми. Батько із традиційного суспільства скоріше буде говорити зі своїми дітьми (і дружиною також) «мовою команд», тим самим зміцнюючи згуртованість сім'ї та не допускаючи «повстання» у вигляді відмови, що допускається у модерній сім'ї без підозр у неповазі до старших.

3. Інтеграція vs. схвалення. Цей пункт призначений для розрізнення суб'єктів, яким приписують авторство в успішних справах. Традиційність підтримують там, де здобутки окремого індивіда вважають результатом впливу «потрібних людей» (спочатку – батьків, потім – вчителів, священників, керівників), а модерність – там, де успіх уявляють не інакше, як прямий наслідок таланту і власних прикладених зусиль. Наприклад, у тій ситуації, в якій традиційна мати питає свою натхненну покращенням у навчанні дитину, чи став вчитель кращим або завдання – легшими, модерна мати висловить особисту похвалу і поцікавиться, чи стала краще вчитися і розуміти навчальний матеріал сама дитина.

4. Ідентифікація і відмова vs. емпатія. Будь-яке розуміння поведінки «не за правилами» і висловлення співчуття «порушнику» у традиційному суспільстві автоматично прирівнюють до прийняття такої поведінки. Тож, намагаючись ввійти в чиясь положення або відмовляючись від цього, індивід ототожнює себе з діями іншого чи відхиляє їх – проміжного варіанту немає. А ототожнювати себе слід насамперед із авторитетними членами своєї сім'ї, звикаючи до імітації і копіювання думок старших – дитина повинна ідентифікувати себе з братом чи батьком і відчувати те, що відчуває брат або батько, і нічого більше. Це несумісно із розвитком такої модерної риси, як демократичність, що дозволяє слухати і розуміти іншого, навіть не обов'язково погоджуючись з ним, і вирішувати проблеми за допомогою фактичних переконань, а не з'ясування, у кого більше влади.

5. Покірність і агресія vs. напористість. Напористість – це своєрідна «золота середина» між покірністю та агресією, і цю рису можна помітити лише в таких вербальних взаємодіях, де обидва учасники не бояться вільно виразити і відстояти свою думку. Підґрунтям, звичайно, слугують моделі поведінки, закладені в дитинстві – батьки, з одного боку, не дозволяють дитині діяти агресивно і робити лише те, чого вона бажає, з другого боку, не роблять спроб повного підпорядкування і готові вислухати аргументи на захист її позиції. Це – модерна властивість. Традиційні взаємодії тяжіють до тієї чи іншої крайності, і діалоги як словесно, так й інтонаційно будують на контрасті: спочатку – залякати дитину агресією (часто використовуючи крик і погрози), а після зняквовілого і сором'язливого «добре, буде так, як ти скажеш» – повчально завершити так і не розгорнуте обговорення лагідними формами задля укріплення усталених сімейних відносин.

Застосовуючи цю шкалу на зібраному ним емпіричному матеріалі, сам Гросбард насамперед наголошував на «аналізі завдання для розвитку», тобто на «розшифровці» завдання, яке вирішують учасники діалогу відповідно до запитів суспільства на ті чи інші властивості його представників. У традиційному суспільстві будуть прагнути до формування здатності налагоджувати відносини з іншими людьми, у сучасному – до формування незалежності. У традиційному суспільстві індивід зазвичай пристосовується до групи, і його індивідуальність постійно підлягає утискам з боку соціальних обставин. Те, що людина *існує*, визнають, спираючись не стільки на особливості прояву її характеру, скільки на групову приналежність і виконання певної соціальної ролі: раб чи господар, леді чи солдат тощо. Представники традиційної культури засвоюють це змалку і діють відповідним чином все життя. У модерному ж суспільстві людина має право відрізнятись від Іншого і пишатися своєю унікальністю – її індивідуальність стійкіша до соціального тиску, тому що вона перш за все лояльна до самої себе, думка оточення цікавить її, але у другу чергу. Ще детальніше ці відмінності між традиційністю та модерністю розкриті у восьми біполярних концептах, що є уточненням та доповненням п'яти біполярних шкал, а саме:

1. «Ми» vs. «Я» (у мовленні). У традиційній культурі індивід, як правило, дивиться на життя очима групи, до якої він належить, і думає як «ми». Давнє єврейське *bnei adam* (сини Адама) відносно загальнолюдського існування, арабські *yabba* (узагальнене звертання батька до дітей) та *yamma* (узагальнене звертання матері до дітей), а також неіменні звертання «син мій» та «донька моя» – всі ці номінації представники традиційних культур звикли вживати і сприймають їх як вираження близькості, тепла і поваги у відносинах. А носії модерної культури надають перевагу слову «Я» у твердженнях стосовно себе і звертанням за даними власними іменами до інших, що змалку викликає у кожного її представника почуття особистої незалежності та опосередковано – унікальність власного досвіду.

2. Батьки в центрі vs. діти в центрі (сім'ї). У традиційних суспільствах сім'я зберігає деякі ознаки Середньовіччя – зокрема, в тому, що батько залишається центральною фігурою, його шанують і виконують його вказівки та побажання, висловлені «мовою команд». Якщо має місце схвалення дітей («Ти – хороша, розумна дитина», «Я люблю тебе» або «Він/вона допомагає мені»), то воно спрямоване насамперед на підтримання і зміцнення стосунків всередині сім'ї, а не на вираження

щирого захоплення та підтримки (на кшталт модерних «Я пишаюся тобою!», «Це добре для тебе!» «Ти можеш зробити це!» тощо), чи навіть вибачення з боку батьків. До того ж, у модерних суспільствах, на відміну від традиційних, наявні численні закони, спрямовані на охорону дітей (заборона дитячої праці та тілесних покарань, закони про обов'язкову освіту).

3. Дії vs. слова. У модерних суспільствах свободу думки та її вираження вважають майже недоторканим правом, навіть якщо ця думка когось ображає, однак існує чітка межа між мовленням і діями – свобода мовлення є законною, образливі ж дії розглядають як серйозне правопорушення. У традиційних же суспільствах і думки, виражені вербально, часто сприймають як потребуючі заборони або покарання, якщо вони «сретичні» або спрямовані проти лідера. До того ж, на відміну від західних, у них не прийняті дебати, в процесі яких індивід може захищати свою точку зору – вперто, але без агресії.

4. Емоції, сфокусовані на інших vs. емоції, сфокусовані на собі. Такі емоції (в широкому сенсі слова), як повага, страх, співчуття (*compassion*), заздрість, сором, необхідність у дотриманні пристойності, жалість тощо більшою мірою залежать від оточуючого середовища, ніж від індивіда та його здатності до самоаналізу. Індивід має «видобувати» ці почуття ззовні – наприклад, мала дитина намагатиметься викликати жалість у батьків задля отримання велосипеда, допитуючи їх: «Що зі мною не так? Чому ви не хочете купити мені велосипед?». Така поведінка характерна для традиційних суспільств, в той час як у модерних дитина у випадку відмови купити їй велосипед скоріше скаже: «То й не робіть мені послугу, я зможу обійтися і без вас!» – відповідно, більш значущими емоціями змалку є самореалізація, емпатія, провина (як відчуття всередині самого себе), смуток, нудьга, депресія, порожнеча, самотність, відчай тощо.

5. Страх перед поразкою vs. прагнення до успіху. У традиційних суспільствах прагнуть зберегти пам'ять про минуле – у сучасних суспільствах прагнуть до майбутніх змін, і це обумовлює очікування від молодшого покоління та стає опорою чи перешкодою для мотивації у дітей. Традиційний батько, прагне до того, що син не перевершив його (між тим, люблячи свого сина), і «вмотивовує» сина невдачею у новаціях – сучасний батько часто сподівається, що син або донька перевершать його досягнення, і широко використовує обнадійливі фрази. В усному мовленні традиційне суспільство звідусіль навіює: «ні, ти *не повинен*», в той час як сучасне суспільство – «так, ти *можеш*». Навіть у казках розписано протилежні «ідеальні» сценарії – у арабських не має значення, скільки людина прикладає зусиль для досягнення мети, адже майбутнє залежить від «долі», в той час як у західних підкреслено здатність творити своє життя і визначати власну долю.

6. Перемога або поразка vs. компроміс. У традиційних суспільствах взаємні поступки в переговорах можливі лише як серія жестів ввічливості задля взаємного пристосування та гармонійного співіснування. Однак міра авторитетності учасників дає підстави для чіткого поділу на тих, хто «переможе», і тих, хто «програє». Аргументи, логічні розміркування, творчі ідеї, легкі жарти одне над одним і тривалі переговори є прийнятними лише для модерних суспільств. Причиною відсутності компромісів у традиційних сім'ях (та між ними) є нерозвиненість «культури діалогу», заснованої на можливості самоствердження та емпатії, до якої, в свою чергу, призводить уявлення щодо неприпустимості довгих суперечок дитини з рідними братами/сестрами чи батьками. В той же час, для модерної сім'ї взаємні поступки та пошук рішень, безпрограшних для всіх сторін, є нормальною повсякденною практикою навіть під час ігор.

7. Покарання перед вчинком vs. відповідальність після вчинку. Згідно з точкою зору традиційних батьків, дитина повинна відчувати страх перед авторитетами, інакше вона не підкорятиметься. Тому дітей можуть покарати лише за те, що вони поставили запитання чи висловили свою думку – це може означати відсутність страху думати і говорити занадто вільно, а більша частина процесу виховання у традиційній сім'ї спрямована на те, щоб дитина «знала своє місце», не виказувала свого сумніву владним фігурам і не здійснювала заборонені акції в майбутньому. До аналогічних обмежень відносять і жіноче обрізання, і носіння жінками чадри як запобігання спокусі, і рекомендації щодо побиття дружини у першу шлюбну ніч заради слухняності тощо. «Голос серця» взагалі вважають проявом зла, на противагу модерному переконанню, що «серце людини є добрим від її народження», а страх перешкоджає формуванню креативної незалежної особистості. Покарання у модерних сім'ях слідує лише після деструктивних дій разом із конкретними роз'ясненнями, що розширює «зону контролю» дитини та уможливує внесення нею самостійно продуманих змін у майбутній розвиток подій. Можливе й висловлення розчарування,

однак таким чином, щоб дитина пережила тимчасову провину і нестачу почуття власної гідності, а не паралізуючий страх.

8. Мудрість vs. логіка. Під «мудрістю» як орієнтиром для традиційних суспільств слід розуміти досвід, притаманний зазвичай літнім людям, що включає у себе чутливість до інших, хитрість міркувань та навички маніпуляції. Вона закарбована у Біблії, народних казках і легендах, наразі – й у фільмах: наприклад, типовий сюжет арабських фільмів – це спроба «злого героя» нашкодити «доброму», і хитрість «Зла» врешті-решт стає переможеною маніпуляціями «Добра». Подібної взаємодії очікують і від усіх членів традиційного суспільства – взаємної розвідки і натяків, уникнення зрозумілих формулювань та хитрування, а не логічного та прозорого викладення точки зору та переконливої аргументації, як це має місце у модерному суспільстві. Більш того, у традиційному суспільстві брехню не вважають шкідливою, якщо вона сприяє інтеграції та адаптації, однак у модерному суспільстві здатність сказати впевнене «ні» і навести контраргументи цінують більше, ніж ілюзію злагодженості і загальної згоди.

Однак залишаються відкритими питання щодо того, чи можна проводити таку чітку межу між «традиційним» та «сучасним», якщо сучасність складається із «нетрадиційно наслідуваних традицій» (за вже згадуваним виразом Е. Гіденса), та чи можна перебудувати свій спосіб мислення, перебуваючи у оточенні, що залишається сприятливим для формування іншого способу мислення, і здійснювати в ньому комунікацію з іншими без жодних проблем? Можливо, реальніше для повсякденного життя було б говорити про уможливлення «перемикання коду» (сталий науковий термін, що прийшов із соціолінгвістики – «перемиканням коду» називали зміну мови або стилю мовлення під час бесіди, наразі його значення розширюють). Так, наприклад, А. Молінські піднімає питання щодо тимчасової адаптації до цінностей іншої країни, однак із вірністю цінностям своєї країни [9]. Наприклад, студенти, які здобувають освіту за кордоном, через протилежні очікування представників іншої культури можуть потрапляти у незручні ситуації, і деякі з них навіть стають джерелом серйозних і тривалих емоційних проблем. Зокрема, вільне обговорення певної теми в аудиторії, цілком прийнятне для західних студентів, багатьох азійських студентів може ввести у ступор, оскільки їх привчили тримати свою думку при собі. «Перемикаючи» культурний код на час навчання, вони зможуть і успішно завершити навчальний семестр, і запобігти повторній болючій самоперебудові під своє звичне оточення після повернення. Аналогічно – і в інших подібних ситуаціях, що вимагають нетривалого пристосування, а не цілеспрямованої повної ресоціалізації. Це видається нам більш реалістичним міркуванням щодо соціальної дійсності.

Список використаних джерел:

1. Кулакова Б. Э. Символические коды понимания в сфере повседневности мусульманской и христианской духовной культуры // Научный журнал КубГАУ. – 2013. – №90(06). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ej.kubagro.ru/2013/06/pdf/22.pdf>.
2. Сарайкина Г. С. Сценарии межкультурных взаимодействий в эпоху глобализации // Обсерватория культуры : Ж-л - обозрение. Всем, кто занимается историей или современным состоянием отечественной и зарубежной культуры: события, достижения, проблемы / гл. ред. Т. И. Лаптева.– 2007.– №6.– С.4-10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ifapcom.ru/files/Monitoring/saraykina_scenarii_mejkult_vzaimodejstv.pdf, <http://opac.skunb.ru/index.php?url=/notices/index/IdNotice:547280/Source:default>.
3. Єдність світу і розмаїття культур. Матеріали круглого столу українських та російських філософів // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 5-48.
4. Лубська В.В. Глобалізація та вестернізація: взаємозв'язок, взаємозалежність, незалежність чи тотожність понять? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p01/15%20lubska.pdf>.
5. Суший О.В. Глокалізація, комунікація та перспективи управлінських стратегій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10sovpus.pdf>.
6. Федь В. Діалог як соціокультурна практика // Вісник Львів. ун-ту Серія філос. – 2009. – Вип. 12. – С. 145–154.
7. Вшивцева Л. Н. Насилие и ненасилие как принципы современных и традиционных цивилизаций // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2012. – №1(09). – С. 875-886.
8. Grosbard O. Cracking the Cultural Code. – Hebrew edition: Ben-Gurion University, 2007. – 554 p.
9. Molinsky A. Switching Cultural Codes // BizEd, March/April 2009. – P. 32-36.